

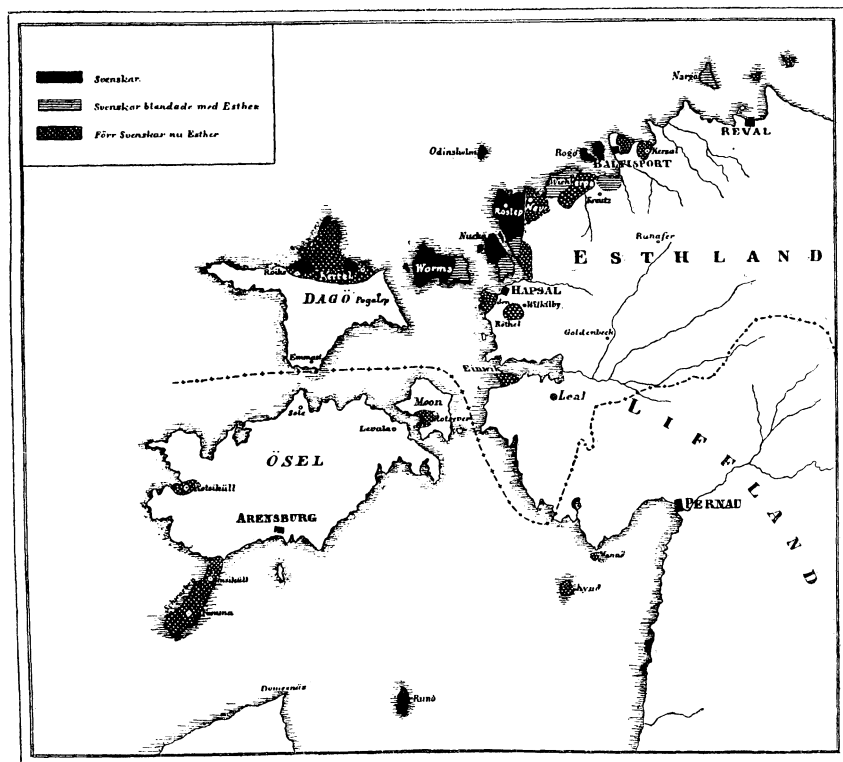
ESTLANDSSVENSKARNA

Av fil. lic. och jur. kand. GERHARD HAFSTRÖM, Stockholm

I NORDVÄSTRA Estlands kusttrakter och på de utanför liggande öarna har ända sedan tidig medeltid funnits en bofast svensk befolkning, vars antal vid den senaste folkräkningen (1934) uppgick till inemot 8,000 personer. Den övervägande delen, omkring 85 %, är bosatt på landsbygden och ägnar sig främst åt jordbruk, fiske och sjöfart. Den egentliga svenskbygden ligger utanför staden Hapsal och omfattar halvön Nuckö, till vilken räknas den nästan helt svenska kommunen Rikull och blandkommunen Sutlep samt den lilla ön Odinsholm. Denna ligger ute i Finska viken, en mil nordväst om Estlands nordvästligaste udde Spithamn. Den beboddes intill den ryska inmarschen i Estland år 1940 uteslutande av svenskar. Sydost om Odinsholm ligga de intill evakueringen samma år uteslutande av svenskar bebodda Stora och Lilla Rågö utanför hamnstaden Baltischport.¹ Ett annat stort bosättningsområde är Ormsö med en svensk befolkning på omkring 2,500 personer. Helt svensk är slutligen den lilla i Rigabukten isolerat belägna Runö. En svensk bosättning finnes likaledes på Nargö utanför Reval, varifrån befolkningen evakuerades redan under förra världskriget, efter vars slut flertalet likväl återvände. Öster om Rikull finnas, främst i Korkis och Vipalls kommuner, mindre svenska bosättningar, vilka äro de sista resterna av en ursprungligen utefter hela Estlands nordkust ända till Wierland sammanhängande svenskbygd. Den svenska bosättningsområde var nämligen under medeltiden väsentligen större än i våra dagar. Det omfattade då bl. a. hela norra Dagö och södra Ösel, vartill kom en talrik borgarbefolkning främst i Narva, Hapsal och Reval; i de två sistnämnda städerna bo alltjämt många svenskar.

Frågan om den svenska bosättningsområdets ålder i Estland har givetvis länge tilldragit sig forskningens uppmärksamhet. Det ofta framförda påståendet att en svensk befolkning varit bosatt här

¹ Se härom ett värdefullt nyutkommet etnografiskt arbete: »Rågöborna» av Per Söderbäck, Nordiska Museets handlingar n:r 13 (379 sidor), Stockholm 1940.

A. Sohlmans karta från 1852 över den svenska befolkningen i Baltikum. Återgiven efter doc. Adolf Schüeks uppsats »Die Einwanderung der Schweden in Estland», tryckt i *Congressus secundus archaeologorum balticorum Rigae*, 19.—23. VIII 1930.

redan under vikingatiden har icke kunnat styrkas på arkeologisk väg. Sannolikt har den första svenska kolonisationen ägt rum under 1100-talet och fortsatt under de följande århundradena. Under 1100-talet och 1200-talet påbörjades och fullföljdes från det svenska rikets sida målmedvetet kolonisationen av Finlands kusttrakter, vilka liksom de estniska på många ställen voro folktomma. Det ligger nu nära till hands antaga, att samtidigt skedde en svensk kolonisation även av Finska vikens södra stränder. Därmed erhöles den svenska ledungsflottan och handelskeppen trygghet för anfall från de ännu hedniska esternas sida. Det är därför ingen tillfällighet, att den svenska bosättningen ligger intill de urgamla handelsvägarna. Särskilt typiskt är sålunda, att den koncentrerats till norra Dagö och södra Ösel, d. v. s. invid lederna intill Finska viken

och till Rigabukten. Samtidigt är den koncentrerad till andra strategiskt viktiga punkter. Detta är förklaringen till, att Estlands svenskbygder ofta lidit hårt under krigen och att de under nu pågående krig varit ett militärt centrum.

Den svenska kolonisationen västerifrån inträffade alltså ungefär samtidigt som den tyska söderifrån. I nordvästra Estland möttes de båda strömmarna för första gången hinsides Östersjön. Under de kommande seklerna skulle tyskt och svenskt gång efter annan mötas just i Estland och på olika områden präglade landets kultur. Men under det den tyska inflyttningen främst till städerna oavbrutet fortsatte och tillförde dem ett behärskande tyskt folkelement, nådde den svenska inflyttningen aldrig större omfattning och inriktades under medeltiden nästan uteslutande till kusttrakterna. Den var starkast under denna tid men fortsatte, ehuru i blygsam omfattning, under hela den svenska tiden fram till det svenska baltiska väldets fall 1710.

Den estländske historikern d:r Paul Johansen har genom sina forskningar över den bekanta *Liber census Daniæ* från 1219—20 kunnat uppvisa, att större delen av Estlands norra kust vid denna tid ännu saknade en fast befolkning. Där ha tydligen då endast funnits primitiva bostäder, s. k. fiskarbastun, vilka den svenska befolkningen från Uppland använt vid sina regelbundet återkommande fiske- och jaktfärder. Fiske utövades också av den väl övervägande estniska befolkning som var bosatt i byar, vilka liksom i Finland ofta lågo på långt avstånd från stranden.

Den svenska bosättningen har sannolikt från begynnelsen intagit en särställning. Härför talar att den år 1294 utfärdade, av biskop Jakob av Ösel bekräftade stadslagen för den unga staden Hapsal tillförsäkrade den svenska befolkningen rätten att ärva sina fränder bland borgarna i Hapsal, under det att kvarlåtenskapen efter de estniska borgare, som avledo barnlösa, tillföll rådet. Man kan därav sluta, att svenskarna då voro fria i motsats till esterna, vilka på grund av sin ofria ställning icke kunde tillerkännas motsvarande förmån.

Från 1300-talet finnas ett flertal vittnesbörd angående den svenska bosättningen. År 1341 medgav biskop Johannes av Kurland »den Schwedischen Luden dede dath beflaten eilandh Runen bewanen datt ze scholen ere guder nach Swedischen rechte besitten». År 1345 försålde Padis kloster Stora Rågö till fem svenska bönder »na Schwedischen rechten» och samma år försåldes godset »To der Layden» till svenska bönder, likaledes enligt »ius Sveucium». Den

förra överlåtelsen bekräftades av klostrets abbot år 1502 med förklaring, att de svenska bönderna ägde att om deras ställning icke respekterades vända sig till den svenske konungen och »konde grote wunderinge dar vther Folgen». Försäljningen av To der Layden bekräftades år 1373 »secundum modum et jus Sveciæ», d. v. s. efter Sveriges rätt och lag. På grund av båda dessa källställen torde det vara berättigat draga den slutsatsen, att de svenska bönderna som kolonister tillförsäkrats rätten att bibehålla sin ställning som fria bönder under hägnet av svensk rätt, vilken ställning ytterst garanterades av den svenske konungen. Detta bestyrkes också av den uppfattning, som de estlandssvenska bönderna i början av 1600-talet uttryckte om sin rättsställning, nämligen »att evärdeligen få förbliva vid sin arvs- och bördsrätt enligt Sveriges rätt och lag som Svenske bördamän».

Under Estlands svåra tider riktade den svenska befolkningen sina förhoppningar om hjälp till Sverige och dess konungahus. När ryska horder bröto in i det olyckliga landet år 1558 skrev den svenske kaplanen Olof Andræ i Reval till konung Gustaf Vasas son, hertig Johan i Finland: »Hela Hapsals stift och varje svenskt barn som kan bedja önskar, att Kunglig Majestät, Eders Furstelige Nådes käre herre Fader och Eders Furstelige Nåde måtte komma och försvara dem, som i forntiden ha legat under Svenska Kronan.» Två år senare anslöt sig Reval jämte större delen av Estland till Sverige, med vilket land det sedan var förenat i halvannat århundrade.

Under den svenska tiden levde den estlandssvenska befolkningen under skydd av de privilegier, som tid efter annan utfärdades av de svenska regenterna, varigenom de alltfört undandrogos den hotande livegenskapen och tillförsäkrades att leva under svensk rätt »såsom de den av ålder haft och njutit hade». I det av konung Karl XI utfärdade skyddsbrevet 1685 drogs tyvärr den konsekvensen av böndernas fria ställning, att de ägde fritt avflytta från sina gårdar, om godsägaren mot deras vilja önskade höja deras ränta.

Den estlandssvenska befolkningens antal steg alltmera och beräknades i början av 1700-talet ha uppgått till omkring 12,000 personer. Den drabbades då, liksom hela den estniska befolkningen, hårt av det stora nordiska kriget och den asiatiska böldpesten, som följde i dess släptåg. Efter krigets slut hade därför befolkningssiffran nedgått till hälften. Genom fredsslutet 1721 efterträddes Sveakonungen som den estlandssvenska befolkningens skyddsherre av den ryske självhärskaren. I överensstämmelse med traditionen under

tzartiden lade sig centralregeringen i allmänhet icke i de små minoriteternas provinsiella liv, och den svenska nationaliteten hotades därför aldrig allvarligt av förryskning. De svenska konungarnas privilegiebrev respekterades t. o. m. av den mäktiga Östersjökommittén på 1850-talet.

Mot slutet av 1700-talet drabbades ett av Svensk-Estlands största bosättningsområden, nämligen Dagö, av en katastrof. Den ovan nämnda bestämmelsen i konung Karl XI:s privilegiebrev hade intagits i en 1780 ingången överenskommelse mellan ägaren till godset Hohenholm på Dagö och de svenska bönderna i den stora byn Röicks. Påföljande år uppsades bönderna till avflyttning från sina urgamla boplatser. Icke mindre än 1,200 personer tvingades då att enligt det ryska majestätets direktiv utflytta till Chersonguvernementet nere vid Svarta havet, där en svensk koloni under namnet Gammalsvenskby grundades. Svenskheten på Dagö hade därmed fått dödsstöten — Gammalsvenskbys saga började.

Därnere kvarlevde den svenska kolonien på omkring tusen personer ända till 1929, då befolkningen på egen begäran återflyttade till Sverige, varifrån dess förfäder sju sekler tidigare utvandrat. Ett mindre antal fortsatte senare till Canadas svenskbygder. Gammalsvenskbybornas bosättning i det gamla moderlandet har slagit väl ut.¹ Alla, som så önskat, ha blivit jordbrukare på egna gårdar, och ett sammanhängande bosättningsområde har skapats på Gotland.

Den på Dagö kvarlevande stammen minskades åter kraftigt i början av 1800-talet, då även bönderna i byn Kärdla måste överge sina gårdar. Endast prästgårdsbönderna i byn Röicks bodde alljämt kvar — ännu för några år sedan levde där ett tiotal av deras ättlingar med svenska till modersmål.

Under världskriget 1914—1918 spolierades även den svenska bosättningen på Nargö. Av militära skäl lät nämligen den ryska regeringen evakuera ön; vid krigets slut återvände endast omkring 150 av de 450 bortflyttade svenskarna. Nargö fick härigenom en estnisk majoritet.

Sedan Estland genom Dorpatfreden tillerkänts sin frihet, börjar ett nytt kapitel i estlandssvenskarnas historia. I landets första regering hade svenskarna en egen representant i sin ledare Hans Pöhl. I den första konstitutionen tillförsäkrades de liksom landets

¹ Se härom den i Svensk Tidskrift 1937 publicerade artikeln »Svenskbyborna», av generaldirektör Gösta Malm, ordförande i Gammalsvenskbykommitténs och Gammalsvenskbystiftelsens Arbetsutskott.

övriga minoriteter kulturautonomi samt ett eget s. k. folksekretariat, med uppgift att leda och vaka över den svenska folkundervisningen. I svenskbygden funnos under hela självständighetstiden 20 folkskolor med svenska till undervisningsspråk. De flesta lärarna ha genomgått riks- eller finlandssvenska seminarier.

Den viktigaste stödjepunkten för den svenska allmogebefolkningens praktiska utbildning har varit *Birkas' folkhögskola* belägen i Nuckö socken, norr om Hapsal, vilken grundades några år efter självständighetsförklaringen. Dess skötsel har tidigare varit anförtrodd åt en rikssvensk rektor, men under senaste tid åt en estlandssvensk agronom, utbildad i Sverige. Skolan har erhållit ett årligt anslag från svenska staten på 7,000 kronor. Skolans intressen ha främst omhänderhaft av estlandssvenskarnas egen kultursammanslutning, Svenska Odlingens Vänner i Reval, samt det s. k. Estlandsutskottet inom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet uti Stockholm. Under åren närmast före den ryska inmarschen i Estland hade skolan utvecklats på ett glädjande sätt. Birkas hade blivit en mönstergård för svenskbygdens jordbrukare, vilka årligen ditsände den vaknaste delen av den manliga och kvinnliga jordbruksundomen.

En annan utomordentligt viktig kulturhärd har varit *det svenska läroverket i Hapsal*. Det består av en 5-årig mellanskola och ett 3-årigt real- och latingymnasium samt står under samma ledning som ett estniskt läroverk. Läroverket har åtnjutit ett årligt statsanslag från Sverige på 10,000 kronor. Undervisningen vid läroverket har handhaft av rikssvenska och estlandssvenska lärare. Studentexamen har avlagts vartannat år. Genom medel, som ställts till förfogande av det ovannämnda Estlandsutskottet, ha samtliga studenter, som så önskat, kunnat fortsätta sina studier vid universitetet i Dorpat. Förhoppningen har varit att på detta sätt utbilda unga estlandssvenska studenter till sin stams ledare på olika områden. Ett stort behov förelåg nämligen i svenskbygden av estlandssvenska präster, lärare, läkare, kommunalsekreterare, agronomer, sjuksköterskor o. s. v. Tack vare ett målmedvetet arbete under 1930-talet lyckades det att till de flesta av dessa uppgifter utbilda ett antal estlandssvenskar. Den kyrkliga verksamheten, som, efter ärkebiskop Nathan Söderbloms initiativ, erhållit ett kraftigt stöd från Sverige, leddes sålunda helt av estlandssvenska präster under de senaste åren.

För den allmänna folkundervisningen ha verkat *de 20 estlandssvenska folkskolorna*. En av dem, folkskolan i Reval, har åtnjutit

ett årligt statsunderstöd från Sverige på 2,000 kronor. Vid samtliga skolor ha funnits svenska bibliotek, vilka flitigt utnyttjats av befolkningen.

Även på många andra områden än de ovannämnda har hjälp kunnat lämnas från Sverige. Detta har kanske främst möjliggjorts genom Estlandsutskottets verksamhet under ledning av dess ordförande, riksantikvarien Sigurd Curman. Utskottet har samordnat olika hjälpaktioner för estlandssvenskarna, från fonder och enskilda anskaffat medel samt fördelat dessa och utövat kontroll över medlens användning i Estland. Särskilt må nämnas inrättandet i svenskbygden av ett 20-tal läsestugor, vilka försetts med radioapparater och till vilka tre gånger i veckan översänts rikssvenska dagliga tidningar. Såväl till läsestugorna som till skolbiblioteken kunde regelbundet sändas bokgåvor, vilka ställts till förfogande från föreningen Oscar II:s Vandringsbibliotek. För att utveckla den fysiska fostran bland estlandssvenskarna anställdes vidare en idrottsinstruktör, vars arbete på kort tid visade anmärkningsvärt goda resultat.

Den skildring som lämnats härövan beträffande den estlandssvenska befolkningens kulturella förhållanden, avser tiden före den ryska inmarschen i Estland 1940. Därefter nedföllde en järnridå mellan svenskbygden och Sverige.

Den våldsamma politiska förändringen drabbade synnerligen hårt den estlandssvenska folkstammen. Befolkningen från Odinsholm, Nargö och Rågöarna evakuerades snart till fastlandet. Från de olika svenskbygderna inlämnades då petitioner till de nya makt-havarna med anhållan att få överflytta till Sverige. Endast den första ansökningen från 110 av de 360 rågösvenskarna bifölls av de sovjetryska myndigheterna.

Den 17 oktober 1940 anlände den lilla folkspillran med båt till Stockholm, i det närmaste utblottad. Den ersättning, som tilldelats rågöborna för deras gårdar och båtar, jämte andra kontanter och större delen av fiskredskapen och husgeråden beslagtogs vid avfärden av de ryska myndigheterna. Den svenska regeringen hade uppdragit åt en särskild kommitté under ordförandeskap av justitierådet Emil Sandström att omhändervä såväl rågöbornas utplacering i svenskt arbetsliv som deras framtida bosättning i Sverige. Efter kort tid voro de allra flesta utplacerade hos svenska jordbrukare för att lära moderna svenska jordbruksmetoder, som i så många avseenden skilja sig från de ålderdomliga estlandssvenska bruken. Efter samråd med rågöbornas förtroendemän beslöt kom-

mittén att genom en särskild för ändamålet bildad stiftelse söka förvärva lämpliga fiskar- och mindre jordbruksgårdar på de två stora öarna Björkö och Gräsö i Stockholms skärgård. Hittills ha 7 gårdar inköpts, på vilka såsom arrendatorer utplacerats 14 familjer, omfattande 60 personer. Stiftelsen har därjämte inköpt lämpliga fiskebåtar, fiskredskap samt yttre och inre inventarier. Arrendeavgiften uppgår till 2 procent av köpesumman. Härtill kommer amortering av de inköpta yttre inventarierna, vilka då tre fjärdedelar inbetalats tillfalla arrendatorn. Denne äger att framdeles inlösa fastigheten till stiftelsens inköpspris. De flesta inköpta gårdarna ha några tunnland åker samt skog till husbehov. Huvudnäringen blir rågöbornas urgamla, nämligen havsfiske. Endast två egentliga jordbruksfastigheter ha inköpts.

Av de övriga 50 rågöborna äro de flesta placerade hos svenska jordbrukare. Icke mindre än 4 familjer äro anställda på Vikhus säteri i Västmanland, där de blivit föredömligt emottagna och erhålla en insiktsfull ledning. Den hittills verkställda bosättningen har lyckats över förväntan bra, och man hoppas, att de återstående av de 110 hit överflyttade rågöborna under nästkommande år skola få förenas med sina släktingar och grannar på de två nya Rågöarna i Sverige.

Alltjämt bor emellertid den övervägande delen av den estlandssvenska stammen kvar i Estland. Klart är, att den hälsade de ryska truppernas fördrivande såsom en befrielse. I Sverige kommer man allt framgent liksom hittills att med det största intresse följa dess vidare öden. Vissa uppgifter tyda på att befolkningen numera önskar kvarbo på sina ärvda boplatser och där verka för nordisk kultur i österled. Därest den estlandssvenska befolkningen skulle vidbliva sin för något år sedan uttalade önskan att få överflytta till Sverige, kan den lita till de svenska statsmyndigheternas uttalade löfte att få återinflytta hit.

Den svenska statens förpliktelse gentemot estlandssvenskarna är lika naturlig som starkt grundad. Den bottnar i en månghundra-årig tradition, vars yttersta rötter äro Sveakonungarnas fridshägnande verksamhet gentemot de svenska kolonisterna på Estlands öde kuster. Den tog sig uttryck i Vasakonungarnas och Karlarnas skyddsbrev och den omfattar alltjämt den lilla utposten på Estlands kuster och öar.